

Bolek Zoltán¹

Az Osztrák–Magyar Monarchia bosznia-hercegovinai katonái a nagy háború utolsó évében

The Soldiers of the Austro–Hungarian Monarchy
from Bosnia and Herzegovina in the Last Year
of the First World War

Absztrakt

A tanulmány bemutatja az Osztrák–Magyar Monarchia bosznia-hercegovinai katonáinak sorsát az első világháború utolsó évében. A bosnyákokból álló csapatok bátran helytálltak a frontokon, kivívták elöljáróik megbecsülését, sokan közülük hősi halottak, sebesültek, illetve hadifoglyok lettek. A szerző külön felvázolja a Piave-fronton zajló véres ütközetek történetét, illetve az olasz és francia hadifogságba került bosnyák katonák sanyarú helyzetének alakulását. Az írás korabeli források és memoárok alapján ábrázolja az ő megpróbáltatásait.

Kulcsszavak: bosnyák, Bosznia-Hercegovina, első világháború, gyalogezred, olasz front, hadifogoly, dezertőr

Abstract

The study presents the fate of the soldiers of the Austro–Hungarian Monarchy in Bosnia and Herzegovina in the last year of the First World War. The Bosnian troops stood bravely on the fronts, earning the respect of their superiors, many of them heroically dead, wounded, and they became prisoners of war. The author separately outlines the history of the bloody battles in Piave-Front and the plight of Bosnian

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: zoltanbolek@gmail.com

soldiers captured in Italian and French captivity. The writing depicts their afflictions based on contemporary sources and memoirs.

Keywords: *Bosnian, Bosnia and Herzegovina, World War I, infantry regiment, Italian front, prisoner of war, deserter*

A monarchia bosnyák katonái

Bosnyákoknak nevezzük az Osztrák–Magyar Monarchia minden katonáját, akit Bosznia-Hercegovinában soroztak be, s délszláv az anyanyelve. Ugyanis a monarchia nem nemzetiségként definiálta az ott élő népességet, hanem vallás szerint: azaz katolikusként, muszlimként és ortodoxként mint egységes államalkotó népet. Tehát, ha bosnyákokat említ a dolgozatomban, az bosznia-hercegovinai lakost jelent. A monarchia bosznia-hercegovinai katonáit egységes nemzetiségként kezelte.

Az első világháború utolsó évében, 1918 elején már a bosznia-hercegovinai alakulatoknál is tapasztalható volt a nagy élőrő-veszteség, ami a hősi halottakban, a hadifogságba esettek számában, illetve a betegségek és sebesülések miatt harcolni képtelen katonák számában mutatkozott meg. Így számos tartalékost is bevonultattak Bosznia-Hercegovinából, mint általában a monarchia többi országaiból és tartományaiból, valamint több alakulatot is áthelyeztek a birodalom belül.

A bosznia-hercegovinai alakulatok

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1878-ban kemény harcok után katonai erővel megszállta, anektálta a tartományt,² majd egy külön egyezmény megkötése után 1908-ban *de jure* is a birodalomhoz csatolta Bosznia-Hercegovinát. 1879-től külön uralkodói engedéllyel és jóváhagyással megkezdődött a tartomány belső védelmének megszervezése, az annak eredményeképpen létrehozott alakulatot főleg a hegyi bandák ellen vetették be.³ 1881. november 4-én hatályba lépett Bosznia-Hercegovina ideiglenes véderőtörvénye.⁴ Négy hadkiegészítő kerületben Banja Lukában, Mostarban, Szarajevóban és Tuzlában egy-egy zászlóalj felállítása kezdődött meg. 1882-ben a négy körzetben először négy századot szerveztek meg, 1885-re azok már négy gyalogos zászlóaljjá bővültek. 1893-ra a négy zászlóalj 4 gyalogezreddé alakult át, amelyből egy zászlóalj minden kerületben tartalékként szolgált.⁵ 1891-től kezdték el alkalmazni a gyalogezredek Bosznián kívüli állomásoztatását, 1896-ig e négy gyalogezred három zászlóaljjal az Osztrák–Magyar Monarchián belül az új állomáshelyére érkezett. A császári és királyi 1. bosznia-hercegovinai gyalogezred székhelye Bécs, a második

² Az okkupációban a császári és királyi csapatok mellett a magyar királyi Honvédség alakulatai is részt vettek. Vö. BALLA 2008.

³ *Provisorisches Statut für das Gendarmeriekorps in Bosnien und der Herzegowina. Sammlung der für Bosnien und die Herzegowina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalien 1878–1880 (1881)*. I. kötet. Wien.

⁴ *Provisorisches Wehrgesetz für Bosnien und die Herzegowina (1881)*. Wien.

⁵ CZAPP 1912.

ezredé Graz, a harmadiké Budapest, a negyediké pedig Trieszt lett. A fentiekén kívül még 8 bosznia-hercegovinai tábori vadászzászlóalj is felállítottak a háború végéig.

A bosnyák katonák bevetési helyszínei

A háború első évében, 1914-ben a budapesti 3. bosznia-hercegovinai gyalogezredet a szerb frontra vezényelték, majd azt, illetve a bécsi 1., a grazi 2. és a trieszti 4. bosznia-hercegovinai gyalogezred egységeit az orosz frontra irányították.

1915-ben, az olasz hadüzenet előtt közvetlenül a 2. és a 4. bosznia-hercegovinai gyalogezredet az olasz frontra vezényelték. 1916-ban a román betörés után az első és harmadik bosznia-hercegovinai gyalogezredeket Erdélybe küldték, amelyek részt is vettek Románia megszállásában. 1917 decembere után, miután az új bolsevik kormány megkötötte a fegyverszünetet, mindegyik bosnyák gyalogezred három-három zászlóaljja az olasz fronton harcolt. Egy-egy zászlóaljuk pedig Bosznia-Hercegovinában a hadkiegészítő körzetekben teljesített szolgálatot. Az úgynevezett „Orientkorps” egységei⁶ a Balkánon harcoltak, részt vettek többek között Észak-Albánia megszállásában is.

Bosnyák katonák a magyar és a boszniai háttérországban

A bosnyák katonák helyzete és mérhetetlen szenvedése hasonló volt a monarchia bármelyik más nemzetéhez tartozó katonák sorsához. Jó példa erre az egyik vizsgálóbizottság jelentése, amely a bosnyák katonák egyik magyarországi állomáshelyén íródott. A bizottság feladata az volt, hogy 1918. január 29-én végezzen ellenőrzést a magyarországi Nagyharsányban állomásozó bosznia-hercegovinai tábori vadász tartalékos egységeknél.⁷ A zászlóaljok helyzetének vizsgálata során a bizottság 196 jelen lévő katonát regisztrált, közülük 64-en a harmadik tábori vadász tartalékos zászlóaljhoz tartoztak és a kórházból szolgálatra készen álltak. A második tábori vadász tartalékos zászlóaljhoz tartozó 724 bosznia-hercegovinai katona közül 701 ember kerülhetett ki a táborból. Az összes szolgálatra alkalmas tábori vadászból összesen 516 fő volt a laktanyában, a többiek magánházakban voltak elszállásoltatva a környékbeli településeken, mint például Siklóson vagy Németbólyban. A betegek nem voltak szállíthatók, és tuberkulózisra panaszkodtak a vizsgálóbizottságnak. A helyzetet jól jellemezte, hogy január 25-én – ebéd közben, 12:30 és 13:30 között, amikor a bizottság vizsgálatot folytatott –, hat ember halt meg a laktanyában. A halottak egymás hegyén-hátán feküdtek. A január 23–25. közötti vizsgálat és a jegyzőkönyvek elkészítése alatt 10 ember halt meg a laktanyában. Az 516 beteg ember közül, akik a szolgálatba helyezés előtt álló csoportba tartoztak, egyiküket sem tudták bevetni, mert mindannyian magas lázban szenvedtek. Sokakat nem tudtak szállítani, és esetleges szállításuk során nem

⁶ Eredetileg az Oszmán Birodalom katonai megsegítésére küldték volna a csapatokat, de a terv később megváltozott.

⁷ Németbólyban és Villányban a boszniai tábori vadászok 2. és 3. zászlóaljainak vadászai tartózkodtak, akik 1916-ra erősítést kaptak több vadászzászlóaljból Beremendre, Siklóstra, Harkányba. 1918-ra viszont a németbólyiakat és villányiakat Stájerországba helyezték át, egy kitört lázadás megfékezésére. Ezeknek a magyarországi bosnyák vadászoknak 1918–19-ben fontos szerep jutott. Többek között velük verették le az első pécsi katonalázadást az ottani laktanyában. BALLA 2011: 63.

is maradtak volna életben. Megállapították, hogy sürgős egészségügyi intézkedéseket kell meghozni. A bizottság meghatározta azokat a körülményeket, amelyeket figyelembe kellett volna venni. Kimondták, hogy a bosznia-hercegovinai egységeknek nincs élelmiszer-tartaléka, valamint, hogy sok ember tuberkulózisban szenved. Mivel, mint általában a monarchia más egységeinél is, hiányzott az élelem, a táplálkozással nem lehetett javítani a helyzeten. A cipők, ruhák és fehérneműk hiánya megakadályozta a legalapvetőbb egészségügyi intézkedések meghozatalát is. Mindemellett a bosnyák őrszolgálatot teljesítő katonáknak nagyon keményen kellett helytállniuk, és később őket használták fel az építőmunkások kiképzésére is. Még a fronton harcoló csapatoknál is nagyobb követelményt támasztottak velük szemben. A bosznia-hercegovinai állományt különösen sok betegség érintette.⁸ Különleges problémát jelentett a váltóláz, amelyben naponta három-négy katona halt meg. A jelentéstevők megfogalmazták azon követelésüket, miszerint a lehető leggyorsabban orvosokat kell küldeni ezekhez az egységekhez, mivel csapatorvosokkal nem rendelkeztek. A hadsereg ellátása, így a bosnyák katonáké is a frontokon napról napra rosszabbodott. 1918. január 9-től az étkezési só napi adagja 1 grammra redukálódott, és március 6-tól a heti étkezésekben egy nap húsmentes volt a katonáknak, augusztus elsejétől a húsmentes napok száma kettőre nőtt. A húsadag 100 grammra redukálódott. A napi adagot sem tudták azonban minden alkalommal betartani. A harcoló alakulatok kenyéradagja fejenként csak 350 gramm volt, a nem harcolóké 200 gramm.⁹

Többek között a hosszú frontszolgálat, az elégtelen ellátás és a honvágy miatt a hátországban, Bosznia-Hercegovinában is megszorodott a katonaszökevények és a szabadságukról vissza nem tértek száma. Őket „zöld kádernek” nevezték, ugyanis erdőkben bujkáltak, bandákba verődtek, s ellátásuk érdekében a környező boszniai településeket fosztogatták.¹⁰ De segítséget nyújtottak számukra a családjaik is. Több esetben előfordult, hogy az őket kereső császári és királyi csapatokkal fegyveres összecsapásokba bonyolódtak, például Avtovac közelében 1918. július 31-én a katonaszökevények megtámadtak egy falut, két helyit megöltek és elraboltak egy szarvasmarhát. Egy felderítő járőr sikeres volt a támadók felderítésében, és augusztus 7-ről 8-ra virradóra a banditákon rajtuk ütöttek, és kétórás harcot vívtak velük. Több napon keresztül üldözték őket a felfegyverzett környékbéliekkel együtt, végül a katonaszökevények Montenegró területére menekültek. 1918 augusztusában a bosznia-hercegovinai csendőrség 6800 fő dezertőrt, szabadságukról vissza nem térőt, illetőleg szökött hadifoglyot tartóztatott le.¹¹

1918 januárjában 60 osztrák és bosznia-hercegovinai kiegészítésű különleges tartalékos századot vezényeltek Magyarországra a köznyugalom fenntartása érdekében.

⁸ Kriegsarchiv Wien (KAW), Armee Bosnia-Herzegowina, Gemeinsames Finanzministerium, Präs. Bosnia-Herzegowina 1918, 187, 8. März 1918.

⁹ KAW, Manuskripte Erster Weltkrieg. Carnegie Stiftung 2. 46. Megjegyzés: A háború kezdetén a napi kenyéradag fejenként 700 gramm volt a katonák számára. BENCZE 2003.

¹⁰ KAW Armeekorpskommando, Op. 108. 961. Resümee über die Organisation des "Zeleni Kader" aus Deserteuren und Urlaubsüberschreitern, kommandierender General in BHD an das k.u.k. Kriegsministerium, Sarajevo 5. Juli 1918.

¹¹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Armee Bosnia und Herzegowina, Gemeinsames Finanzministerium, Präs. Bosnia und Herzegowina 1918, 824. Nachrichtenresümee für den Monat August 1918, Kommandierender General in BHD an Dr. Alexander Freiherr von Spitzmüller, an den gemeinsamen Finanzminister, Sarajevo 27. September 1918.

Minden alakulat 100 katonából állt.¹² A boszniai tartalékos alakulatok a következő századokból álltak: az 1. bosnyák gyalogezred 1–4. századja, 3. bosnyák gyalogezred 3–5. századja, 2. bosnyák táborig vadászászlóalj négy századja, a 3. bosnyák táborig vadászászlóalj első századja, a 4. bosnyák táborig vadászászlóalj két százada, az 5. bosnyák táborig vadászászlóalj egy százada, a 6. bosnyák táborig vadászászlóalj első és ötödik százada, valamint a 8. bosnyák táborig vadászászlóalj két százada.

1918 júliusától megkezdődött a Galiciában lévő katonaszökevények elleni karhatalmi akció is. A przemysli katonai körzet a budapesti 3. bosnyák gyalogezred két századát, valamint a Siklóson állomásozó 7. bosnyák táborig vadászászlóalj egy századát kapta erősítésként.¹³ A krakkói katonai körzet a pozsonyi katonai körzettől kapott segítséget: a 4. bosnyák gyalogezred Győrben állomásozó két századát, valamint a grazi katonai körzetről a 2. bosnyák gyalogezred egy századát Lebringból.

1918. október végén a 2. bosnyák gyalogezred két századát Jungbunzlauba mint hátországi kisegítő erőt vezényelték át, ezenfelül két századot Győrből, a 4. bosnyák gyalogezredtől Bécsbe küldtek. Ugyanennek a gyalogezrednek két századát pedig Szombathelyre irányították.¹⁴

Az 1918. júniusi, az olasz hadszíntéren végrehajtott osztrák–magyar offenzíva során többek között a bosnyák katonák eltávozási és szabadságos engedélyeit is korlátozták. Továbbá rendszeres jelenség volt, hogy a különféle nemzetiségekhez tartozó katonák (például csehek és szlovákok) megadták magukat az ellenségnek. A dezertálás oka azonban inkább az elégtelen és gyatra ellátásban keresendő, nem pedig az ellenséges propagandában. A frontokon harcoló összes katonát az éhség gyötörte. 1918. szeptember 5-én Stephan Sarkotić vezérezredes a Császári és Királyi Hadügyminisztériumnak küldött jelentésében hangsúlyozta, hogy a katonákat általános keserűség gyöttri, elterjedt az a nézet, hogy ők feláldozták mindent, míg a gazdagok a háborúban nyereségesek lettek. Az összes katona tagadta, hogy dezertálni szándékozna, hangsúlyozták, hogy erre csak a családjaik nehéz helyzete készítheti őket.¹⁵

A bosnyák alakulatok az olasz hadszíntéren

A háború kezdetén négy bosznia-hercegovinai gyalogezred és egy táborig vadászászlóalj szolgált a császári és királyi hadseregben. Számuk a háború végére összesen kilenc gyalogezredre és nyolc táborig vadászászlóaljra szaporodott. Az 5. bosznia-hercegovinai gyalogezredet 1916 szeptemberében, a 10. hadrendi számot viselőt 1917 októberében megszüntették, katonáikat az 1918. februárban létrejött 6., 7. és 8. gyalogezredre vezényelték, ahol segítettek az újoncok kiképzésében.¹⁶ 1918 nyarától az olasz fronton, 29 bosznia-hercegovinai zászlóalj állomásozott. Ekkor már mind a tűzérési, mind a gyalogsági lőszerutánpótlás terén komoly hiányosságok keletkeztek.¹⁷

¹² PLASCHKA–HASELSTEINER–SUPPAN 1974: 89.

¹³ PLASCHKA–HASELSTEINER–SUPPAN 1974: 91.

¹⁴ PLASCHKA–HASELSTEINER–SUPPAN 1974: 117–118.

¹⁵ KAW Armeeeoberkommando, Op. Nr. 111.546. Bericht des kommandierenden Generals für BHD an das k. u. k. Kriegsministerium, Sarajevo 5. September 1918.

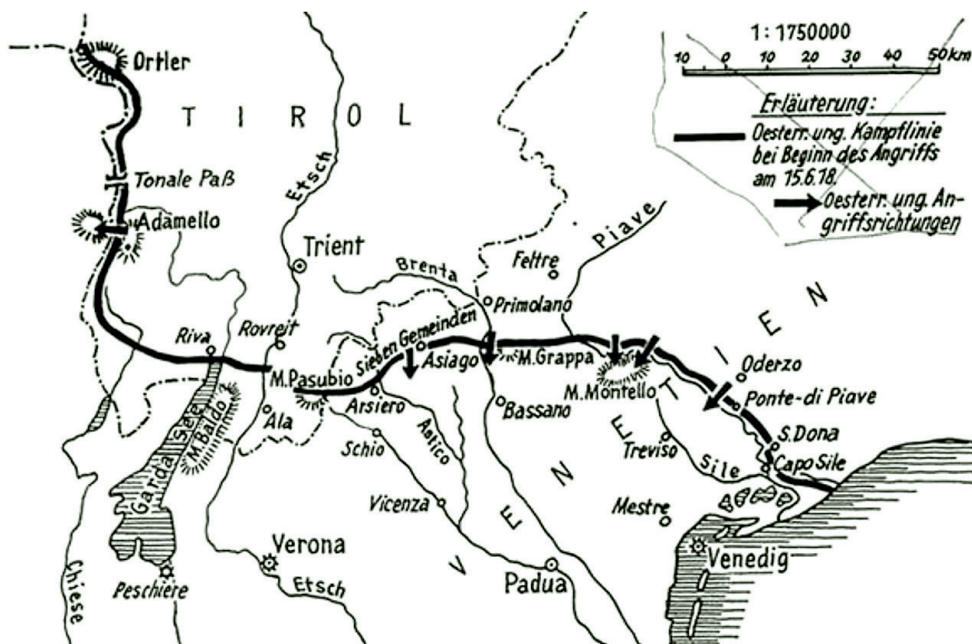
¹⁶ SCHACHINGER 1989: 348–350.

¹⁷ HECHT 1969: 581.

A boszniai katonák átlagéletkora ekkor 40 év fölött volt, és 20%-uk már legalább egyszer megsebesült. Az 1. bosnyák gyalogezred 6. zászlóaljának 40%-os volt az embervesztése, a 2. bosnyák gyalogezred 6. zászlóaljának 72%-os, a 3. bosnyák gyalogezred 8. zászlóaljának 92%-os!¹⁸ Ez utóbbi kiugróan magasnak számít, amennyiben más osztrák–magyar alakulatok veszteséglistáját tanulmányozzuk. A veszteség nemcsak a hősi halottakat, hanem a sebesülteket, a hadifogságba esetteket és eltűnteket is jelentette.

A legkeményebb harcok az olasz fronton, például a Monte Solarolo hegycsúcsnál zajlottak, ahol a 4. bosnyák gyalogezred védte az állásait 1672 méteres magasságban. A 2. bosnyák gyalogezred a jobb szárnyukon helyezkedett el, a Fontana Secca és a Monte Solarolo között. Állandó ellenséges tüzérségi tűznek voltak kitéve, továbbá a frontszakaszon 1918 szeptemberében az olaszok többször is előre nyomultak, de azután a bosnyák katonák keményen helytállva minden alkalommal visszaszorították az ellenséget.¹⁹

Októberben a 3. bosnyák gyalogezred védelmi állásai a Montellónál húzódtak, és a folyamatos olasz, illetve a többi antanterők támadásainak kilencedik napján, amely e támadássorozat utolsó napja volt, szenvedték el a legnagyobb veszteségüket. Hét tisztjük hősi halált halt, 25 megsebesült, a katonák közül 406-an haltak hősi halált, 602-en megsebesültek, 32-en eltűntek. A sebesültek elszállítása is óriási nehézségeket jelentett, így sokan még a kórházba szállítás előtt elhunytak.²⁰



1. ábra: Az olasz front 1918-ban (1)
Forrás: BENCZE 2003

¹⁸ SCHACHINGER 1989: 211.
¹⁹ GANDINI–RAGAS 1971: 59.
²⁰ BLÁŠKOVIČ 2001: 418.



2. ábra: Az olasz front 1918-ban (2)
Forrás: BENCZE 2003

1918. június elején az olasz hadszíntéren a következő bosnyák csapatok szolgáltak a császári és királyi 11. hadsereg alárendeltségében: a XV. hadtest részeként az 1. bosnyák gyalogezred az 50. gyaloghadosztálynál²¹ (20% volt a bosnyák katonák aránya a seregtesten belül), a XXIV. hadtest 31. gyaloghadosztályában a 3. gyalogezred (szintén 20% volt a bosnyák katonák aránya a hadosztályon belül), a 2., 4. és 5. bosnyák gyalogezredek az I. hadtest 55. és a 60. gyalog hadosztályában (a bosnyák bakák aránya 30% volt a hadtesten belül), a III. hadtest 52. gyalog hadosztályában a 6. bosnyák gyalogezred, a 7. bosnyák gyalogezred a hadtest 28. gyaloghadosztályában (a seregtesten belül a katonák 20%-át a bosnyákok tették ki). A bosznia-hercegovinai gyalogezredek mindegyikéből három zászlóalj harcolt az olasz fronton. A maradék egy-egy zászlóaljuk a tartományban, a hadkiegészítő területükön teljesített szolgálatot.

Mint általában a monarchia hadseregében, a bosnyák alakulatoknál is hatalmas nehézségek jelentek az egyenruha-ellátás terén. A katonáknak nem volt meleg, téli ruházatuk és ingjük. Az egyenruhájuk és a bakancsaik rossz alapanyagból készültek, a bakancsaik talpa pedig papírból, ami szintén sajnálatosan általános volt.²² Albániában és a Piavénél a malária szedte az áldozatokat, később jelentkezett a spanyolnátha is. Szerencsésnek mondhatta magát az a század, amely 100 egészséges katonából állt.

²¹ Egy gyaloghadosztály kb. 14-15 ezer gyalogost számlált az első világháborúban.

²² GLAISE VON HORSTENAU 1932: II. kötet 573.

A lehetséges vesztes háború rémképét erősítették az ellenséges röpiratok, így a harci morálra ez is hatást gyakorolt.²³

Az antantpropaganda, valamint a háborús frontnehézségek, a szinte kilátástalan harc az éhezéssel, a lerongyolódott ruházat a betegségekkel és egyéb szenvedésekkel együtt egy kisebb dezertálási hullámot is elindított az olasz fronton szolgáló boszniai katonák között. 1918 augusztusában ortodox keresztény vallású boszniai katonák szöktek át az antantcsapatokhoz. Ez a lépés már nemcsak az ellenséges propaganda számlájára volt írható, ugyanis minden eddigi mértéket meghaladó éhínség ütötte fel a fejét a frontszolgálókat között. Hiába volt ugyanis előírva az egyre csökkentett minimális kenyér- és más ételadag, így is sokszor napokig nem kaptak ételt a katonák. Reggelire és vacsorára gyakran csak kávé adtak nekik, s ez is sokszor cukor nélkül volt. A tisztek érezték a problémát, de semmit sem tudtak tenni a helyzet javítása, normalizálása végett. Ilyen körülmények között kellett a katonáknak helytállniuk, az ellenséges támadásokat visszaverniük, továbbá sokszor támadást is kezdeményezniük, hogy az elfoglalt kisebb területeket visszaszerezzék. Honvágyuk volt, vágyódtak a családjai után, ahonnan rossz híreket kaptak. A dohányellátás is akadozott, nem kaptak sem új ruhákat, sem mosószert, hogy a ruhájukat kimoshassák.²⁴ Miután a dezertációk száma megnőtt, karhatalmi különítményeket hoztak létre a hátsószág (Bosznia-Hercegovina) nyugalmának biztosítása végett, illetve a katonai vétségek, büntettek elkövetőivel szemben a saját katonai rendszertük intézkedett.²⁵

Budapesten, 1918 őszén, egészen a Károlyi-kormány létrejöttéig a bosnyák katonákat tartották a legmegbízhatóbbaknak, így őket vetették be karhatalmi egységként a tüntetők ellen. Ők október végén tették le a fegyvert.²⁶

Bosnyák katonák antant hadifogságban

A monarchia utolsó nagyobb védelmi hadművelete 1918. október 24-én kezdődött az olasz hadszíntéren. Az antanttűlerő óriási volt, az olasz erők mellett francia, brit hadosztályok és amerikai ezredek is felsorakoztak. Ellátásuk lényegesen jobb volt, mint a monarchia csapatainak. Hajnali négykor az antant megkezdte a tüzérségi előkészítést, amelyet reggel hét órakor a gyalogsági roham követett. Bár IV. Károly még a csata kezdete előtt bejelentette, hogy nemsokára békét köt, és a katonák hazamehetnek, csak tartsák fenn a fegyelmet és a rendet, ez az üzenet a frontvonalakon harcoló katonákhoz nem érkezett meg.²⁷ 1918. október 27-re a császári és királyi csapatokat jelentősen visszazorították a Piave folyótól. A francia csapatok a 3. bosznia-hercegovinai gyalogezred hátába kerültek, majd támadni kezdtek, így a bosnyákok hátrálni kényszerültek, jó részüket géppuskatűzzel leterítették, csak kevesen tudtak elmene-külni.²⁸ Pero Blašković erről így írt:

²³ GLAISE VON HORSTENAU 1932: II. kötet 574.

²⁴ KAW Armeeoberkommando, Op.111. 625. Die Polizeidirektion Sarajevo an die Landesregierung BH, Sarajevo 28. August 1918.

²⁵ HRABAK 1980: 72.

²⁶ BÖHM 1923: 96.

²⁷ HORVAT 1967: 568–569.

²⁸ Hadtörténelmi Levéltár, Personalia gyűjtemény 149/D és 385.

„A franciák a Cascia Quardán jöttek felénk, a hátunkba támadva. A Monte Perlo csúcsán már nem lehetett hallani lövéseket, szemből vártuk a támadást, a sík terepen a megerősített állásaink miatt nem tudtak előre nyomulni. Jóllehet ezekkel az állásokkal nem tudtuk volna tartani azokat a részeket, amelyek a Funeren keresztül vagy attól délre fekszenek. A franciák kerülő utakon értek Valdobbianéhez, így vágva el előlünk a menekülőutat. Minden magyar éljenezve lobogtatta a fehér zászlót, és ujjongva köszöntötték a franciákat. A bosnyákok visszafogták magukat, csendben és méltóságáteljesen viselték a történeteket. A foglyul ejtésünk 1918. 10. 18-án délután 3 órakor történt meg a francia 107. és 138. gyalogosregimentje által. Még az utolsó pillanatban is arra gondoltam, hogy mi lenne, ha megpróbálnánk kitörni, hogy legalább ezt a szégyent ne kelljen elviselni. Ez lehetett volna az egyedüli lehetőség arra, hogy elhagyjuk a Funer-szurdokot északi irányban... Ezeket a gondolataimat megosztottam szárnysegédemmel és zászlóaljparancsnokommal, Dr. Jovanovič-csal. Annak a hűségnek a láttán, amit a bosnyákok tanúsítottak, azt válaszolta: »Az igaz, hogy a mogyoróbokrok és szőlőskertek miatt egyetlen személy az ellenség szemei elől elrejtve maradhat, de a nagy számban bevett Mirailleuse-ök (megj: XIX. századi gépfegyver) még így is lemészárolhatják. Ha menni kell, hát mennek, ha arról van szó, akár az életüket is adják.« És még hozzátette: »Én is Önnel tartok, annak ellenére, hogy ez nem tanácsos.« Az embereim szemében szomorúságot láttam. [...] Az elkerülhetetlennek kellett megtörténnie. Francia tiszték és altisztek hosszú pisztolyt dugtak az orrunk alá, de hiszem azt, hogy ezzel csak minket akartak megijeszteni, és a kemény, nyers viselkedésük mögé bújtatták a gyengeségüket. Sorakoztattak minket, aztán a Piaverdeau irányába vezettek. A menet során kiéheztettek és a kimerülésig hajtottak minket oly módon, hogy ez már kínzás volt.”²⁹

Mint sokszor a nagy háború során, itt sem tartották be az 1907-es 2. hágai konferencia hadifoglyokra vonatkozó előírásait.³⁰

A túlélőket elfogták és Vicenzába, egy olasz hadifogolytáborba szállították. Az ő megpróbáltatásairól is ír parancsnokuk³¹ a memoárjában:

„Többszörös, ismételt motozások nap mint nap, és egy szempillantásnyi időre sem maradtunk megfigyelés nélkül. Állandó jelleggel szidalmaztak, gyaláztak minket, mindent, még a zsebkést is elvették, nem is említve azt, hogy az egyenruháinkról a fegyvernem és a regimentjelzéseket is letépték, és ilyen módon akartak megfosztani a kitüntetésinktől is, amíg az ellenállásunkba nem ütköztek és fel nem hagytak ezzel a szándékukkal.”

A fentiek szintén súlyosan megsértik a 2. hágai egyezményt, nem is beszélve arról, hogy ezzel a teljes megalázással egyfajta pszichológiai hadviselést is alkalmaztak a hadifoglyokkal szemben. Valószínűsíthető, hogy a bosnyák katonák kemény és kitartó harca miatt, amely során igen sok veszteséget okoztak az antanterőknek, egyfajta „elégtételt” vettek rajtuk a hadifogolytáborokban. Blaškovič így folytatja: „Ez volt

²⁹ BLAŠKOVIČ 2001: 3.

³⁰ Az egyezmény 13 cikkelyből állt, 1907. október 18-án írták alá, és 1910. január 26-án lépett hatályba. A részt vevő országok megegyeztek abban, hogy a hadifoglyoknak emberi bánásmódot kell biztosítani, annak ellenére, hogy ők kiszolgáltatottak teljes mértékben az ellenségnek.

³¹ BLAŠKOVIČ 2001: 3–10.

az ötödik nap, amikor semmit sem kaptunk enni, még egy falat kenyeret sem. Az éjszaka nedves volt és hideg. Korábban a megcsonkítottak jajgatásai, az ágyúzás jelentette veszély, a gáztámadások gyakorisága és mindezek az éhségünkkel párosítva már-már a kétségbeesés határára sodortak minket.” A hadifogságban a katonák helyzete még rosszabb lett. A megaláztatás és az embertelen bánásmód folytatódott, és az olaszok nacionalizmusa is kiütközött. Az elért győzelmet az olasz lakosság számára úgy mutatták be, mintha az az olasz csapatok sikere lett volna:

„Azért, hogy felbátorítsák a népet, és megmutassák, hogy Dél-Tirolt is elfoglalták, a menetünk során az olasz csapatok méltatlan viselkedést tanúsítottak, így lehettünk szemtanúi és átélei számos túlkapásokkal és embertelen cselekedetekkel teli jelenetnek. Az olasz lovas carabinieriiket vezényelték ki, hogy bátorítsák az embereket, ünnepeljék és csodálják az olasz győzelmet. Ezeket kiáltották az utcán: »a hős olasz hadsereg katonái ezer meg ezer tisztet és 50.000 katonát ejtettek foglyul«, annak ellenére, hogy csak 107 tisztet és 4000 katonát ejtettek fogságba a franciák. A nép megkérte a carabinieriiket, hogy ránk köphessenek és kővel dobálhassanak. Kis idővel később úgy néztünk ki, mintha szemétdombon lettünk volna. A szomjúságtól szenvedő katonáinknak szigorúan tilos volt vizet adniuk az embereknek, de még ennek az embertelen kíséretnek sem sikerült megakadályoznia azt, hogy néhányan bort adjanak nekünk az útszéléről. Ennél még a frontvonal is jobb volt. Október 30-ról 31-re virradó éjjelen alhattunk néhány órát a sáros téren, amely a táborhelyünként szolgált, nedvesen leszórt szalmán. Idáig mintegy 29 órát meneteltünk és 66 km-t tettünk meg. Ez a menetelési teljesítmény borzasztóan embertelen, ha belegondolunk abba, hogy ezek az emberek a harcban kimerültek, kiéhezettek, rosszul öltözöttek voltak, és a legtöbben még ráadásul kiszakadt csizmában tették meg ezt az utat. Mindezek ellenére kitarítottunk. Akik lemaradtak a menet során, azokat a kísérő ellenséges katonák bajonettel kényszerítették a tovább menetelésre. Nyomorúságos sorsunkra például szolgál az is, hogy nekem, rangidős tisztnek kellett a második legidősebb tisztet, a magyar századost, Sztrinovich Bélát a vállamon cipelnem, mert ő a lábán sérült meg. Citadellából Vicenzáig autóbuszokkal szállítottak minket.”

Később bekapcsolódott a szerb állam képviselője is a bosnyák hadifoglyok ellenőrzésébe:

„Megérkezésünk után nem sokkal a vicenzai francia táborba, autóval jött elénk a szerb vezérkari őrnagy Hrištić Nikola, és ahogy ő mondta nekem; »ezeket az osztrák–magyar harcosokat akartam látni, akik helytálltak a francia támadásokkal szemben«. Beszédet tartott nekünk és ő mint aktív szerb tiszt, aki a politikai gondolatoktól mentes maradt, büszke volt arra, hogy katonáink közt megannyi bátor bosnyák harcos szolgált a »későbbi Jugoszlávia tagországnak fiai«.”

Az ellenség oldalán azért akadtak tiszték, akik másként álltak a dolgokhoz:

„Rögtön ezután megjelent a táborban a francia tiszt, az olaszországi francia erők parancsnoka, és engem keresett. Felszólított arra, hogy szálljak be a kocsijába, és elmentünk a már fegyverropogástól mentes, csendes harctérre. Itt megkért arra, hogy – annak ellenére, hogy a másik oldalon harcoltam – objektíven meséljem el, mi történt. Mivel

nem volt érdekem a valóságon kívül hamis, az igazságnak ellentmondó dolgokat állítani, mint ahogyan én azt tapasztaltam, amikor ezek a cselekmények zajlottak, elmeséltem neki mindezeket az én szemszögemből. Ez szöges ellentétben állt azzal az információval, amit a saját tisztjei állítottak neki, és akik a jelentéseikben is nagyon dicsérték a saját csapataikat. Ez az út számomra egyedülálló élményt jelentett, amelyet – hosszú pályafutásom során, nem kevés háborús tapasztalattal a hátam mögött, és annyi mindent túlélve – még nem tapasztaltam.”

Blaškovič látta hadifogolyként a küzdelem nyomait:

„A harc helyszínéül szolgáló terület még mindig bővelkedett a két napja lezárult csata nyomaival. Orvosi felderítő csapatok gyűjtötték össze a sebesülteket és a holttesteket. A francia felcserek nem váltottak ki belőlem semmilyen tiszteletet, hiszen még mindig rengeteg holttest feküdt a harctéren. Köztük találtam meg a – sajnos nagy számban elesett – bosnyák katonákat és azokat is, akiket jómagam is ismertem személyesen. Nagyon tragikus volt, amikor találkoztam egy 17 éves, nemrégiben kitüntetett zászlóssal, aki nagyon súlyos fejlődést kapott, és nem hagyta, hogy elvigyék. Olasz anyanyelvű és dél-tiroli volt. Váltottam vele néhány szót és megpróbáltam vigasztalni. Még voltak a harcmezőn hősi halottakkal teli bunkerek és fedezékek. Számos fegyver és lőszer hevert egymás hegyén-hátán szétszórva. Felmásztunk a Monte Perlo lejtőjén, és a magaslatból ráláttunk a csata helyszínére. Végigbeszéltük, hogy pontosan mi és hogyan zajlott. A Funeren át masíroztunk S. Vitoig és utána végigjártuk az összes támaszpontot Piaverideautól egészen C. Settoloig. A csata minden apró részlete érdekelte a vezérkari főnököt, aki buzgón jegyzetelt, mialatt elmeséltem neki, hogy mi történt ezen a helyen. Ismételten feltette nekem a kérdést, hogy milyen hasztalan indokból támadtunk a Funer irányából október 27-én és 28-án. Végül elmagyaráztam neki, hogy először a magasabban fekvő pontokat kellett megszereznünk, hogy aztán a sík terepen előre tudjunk nyomulni. A maga sajátos módján elismerőleg beszélt a B. H. I. R. Nr. 3. ezred bátorságáról és harcmodoráról.”

Ezalatt az olasz civilek is megszállták a harcmezőt, hasznosítható eszközöket, tárgyakat keresve:

„A csatamező még vértől áztatott volt, ennek ellenére a lakosok felkeresték ezt a helyet. Ezek az emberek minden mozdíthatót, amiről úgy vélték, hogy még hasznukra válhat, egyszerűen elvittek, de fegyverekhez és a felszerelésekhez nem nyúltak. A legjobban fára volt szükségük. Fedezékeket és más építményeket szedtek szét azért, hogy kinyerjék ezekből a fát. Szorgalmasan keresték a lábbeliket és a konzerveket is. Utóbbiból valószínűleg nem találtak sokat. Számos tollmatracot vittek el az állásokból a szétrombolt településekre. A településeken gőzhengerek robogtak, hogy a bombatölcsérekkel borított utcákat kijavítsák. Olasz műszaki csapatok dolgoztak azon, hogy a csatateret elegyengessék.”

Több hadifogoly az olaszok őrizetéből átkerült a franciákhoz, bár ez nem sok változást jelentett sanyarú sorsukra nézve:

„Vicenzában 3 hetet töltöttünk hadifogságban. Elhamarkodottan örültünk annak, hogy az olasz csapatok átadtak a francia erőknél. A francia csapatok alávalósága még tűrhetőlenebb volt az eddigieknél, és mindezt fokozta a harcmező távolsága. Amint a Vicenzától 4 kilométerre fekvő táborunkba érteztünk, olyan kimerültek és éhesek voltunk, hogy a fekhelyül szolgáló csupasz beton lapok puha ágynak hatottak, és a sótlan, rizses hús is finom ételnek tűnt. A szalma beszerzése a barakkok számára nehezen ment, minket, a 107 tisztet, egy külön nyitott barakkba dugtak be. A hideg őszi esték során nagyon fáztunk, és csak a saját testünk melege volt az, ami éppen csak fűtött. A panaszunkra, hogy miért sótlan a rizs, azt felelték, hogy ezzel zárják ki egy esetleges járvány lehetőségét. A legalapvetőbb használati tárgyak hiányát szenvedtük el, különösen mi tiszték, akik a harcban üres kézzel váltunk hadifoglyokká. Nem volt szappanunk, törülközőnk, fésűnk stb...”

Megjegyzendő, hogy a hágai, 1907-es második egyezmény szerint a hadifogoly katonák személyes tárgyait tilos elvenni a fogvatartóknak. Az olasz őrségnél azonban virágzott a korrupció: „Ugyanakkor kiderült az is, hogy itt semmi sem lehetetlen. A csekély számú francia őrcsapatot megerősítették olasz katonákkal. Tőlük pénzért bármit meg lehetett kapni.” Az antant hadifogságba esett katonák között is megjelentek a bolsevista és az anarchista eszmék:

„A Piavénél történt összeomlás nagyon hasonlított az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlására. A bosnyákokon kívül csak a magyar csapatokkal voltam kapcsolatban, ezért csak ebből a szemszögből tudok beszélni. Utóbbiak nemcsak a monarchiának fordítottak hátat, de még a kommunizmus eszméje is megfertőzte őket. A fogság alatt a bosnyák a saját feljebbvalói előtt tiszteletet mutatott. A 32-es gyalogezred egyik parancsnoka a legudvariasabb hangnemben kérte meg a mellettem ülő katonát, aki a tiszt alatt szolgált arra, hogy adja át számára a helyét. A baka ülve maradt, és azt felelte, hogy nem adja át a helyet, mert most már egyenlők...”

A monarchia felbomlása és a nemzetállamok megalakulása már a hadifoglyok osztályozására is hatást gyakorolt, tisztán látszottak a jövő erőviszonyai:

„Pár nappal később nemzetiségi alapon osztályoztak minket, aminek következtében a német-osztrákok és a magyarok egy csoportban maradtak, és tőlük elválasztották a jugoszlávokat 2-3 csehvel és románnal együtt. Jóllehet a franciák hasztalan örködtek, de napról napra erősítettek rajta, de még így is megmaradt a kapcsolat az egyes csoportok közt. Ezek az események még túl frissek voltak ahhoz, hogy kizárhassák az osztrák tiszték vallomásait.”

A háborús kimerültség, a honvagy ellenére is a bosnyákok többsége kitartott a monarchia és annak uralkodója mellett. Még akkor is kitartottak, mikor az otthon maradt családtagjaik írtak nekik a nehézségeikről, szenvedéseikről.³² A fogságban a szerbek

³² GLAISE VON HORSTENAU 1932: VII. kötet 565–573.

agitálása ellenére is maradtak a monarchia mellett, egészen addig, amíg IV. Károly császár és király be nem jelentette a trónról való lemondását:

„Már az első napokban feltűnt a táborunkban az olasz katonai felső parancsnokságtól, Páduából, a londoni jugoszláv bizottság küldöttsége, a szerb katonai attasé, akinek az volt a célja, hogy azonnal átálljunk a szerb légióba. Részemre a tábori parancsnokság már adott tájékoztatást a küldöttség érkezésről. Összehívtam a jugoszlávokat (köztük voltak horvátok, szerbek és szlovének) és tanácskoztam velük. Egyetértésben elmondták, hogy mindvégig szolidárisak leszek velem. Elmagyaráztam, hogy egy különbség van az eddigiek és a jelen helyzet közt: aktívan szolgáló tisztként semmiképpen sem szeghettem meg az eskümet, de most, hogy összeomlott a birodalom, mindenki szabadon dönthet a sorsáról. Ehhez hozzátettem, hogy a Nemzettanács előtt Zágrábban a rendelkezésükre állok majd, amint felmentenek a jelenlegi esküm alól, illetve a császár–király lemondása után. Legnagyobb csodálatomra minden jugoszláv egyetértett velem, és továbbra is a szerb misszió ellen voltak, azok meggyőző kísérletei ellenére. A szerb katonai attasé kijelentéseim kapcsán magához hívott és elmondta, hogy ne akarjam megszegni a hűségeskümet, továbbá közölte, hogy a rangidős tisztől nem is várt más választ, de az nagyon meglepte, hogy a fiatalabb tisztek is csendben végighallgattak. Nagyjából két nap múlva megjelent a szerb katonai attasé, de ekkor már nálunk, és megmutatta a császár–király lemondását, erre mi írásba adtuk a vallomásunkat, hogy a szerb önkéntes légióba szeretnénk belépni.”³³

A 4. bosnyák gyalogezred katonáit november 2-án Villachon keresztül vonattal Ljubljánába küldték. A 2700 főből álló ezredet lefegyverezték, majd hazaküldték őket.³⁴

Összegzés

Az Osztrák–Magyar Monarchia bosnyák katonái egyfajta kuriózumként szerepelnek a nagy háború katonai alakulatainak soraiban. A Habsburg Birodalom, illetve Magyarország évszázadokon keresztül harcolt az Oszmán Birodalommal, illetve azok muszlim és nem muszlim katonáival. Bosznia–Hercegovina 1878-as katonai megszállása is komoly ellenállásba ütközött, s 1882-ben egy felkelést is le kellett vernie a monarchiának. Bosznia–Hercegovina új uralkodója pedig egy mélyen hívő katolikus, I. Ferenc József király volt. A muszlim katonák számára rendeletet alkottak, ami egyedülálló volt az akkori Európában. A vallási tolerancia, a közös haza eszméje miatt váltak a bosnyákok a dunai birodalom leghűbb és legkitartóbb katonáivá. A háború utolsó évében e kitartás volt talán a legjobban érzékelhető. A bosnyák alakulatok mind a harctéren, mind pedig a karhatalmi bevetésekben az utolsó pillanatokig hűek maradtak az Osztrák–Magyar Monarchiához.

³³ BLAŠKOVIČ 2001: 8.

³⁴ SCHACHINGER 1989: 229–238.

Irodalomjegyzék

- BALLA Tibor (2008): A magyar királyi Honvédség és Bosznia-Hercegovina 1878. évi okkupációja. *Hadtörténelmi Közlemények*, 121(1), 3–38.
- BALLA Tibor (2011): *Katonai alakulatok karhatalmi bevetése Magyarországon az első világháború utolsó évében*. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 12. Budapest: Hadtörténelmi Múzeum. Online: http://m.militaria.hu/uploads/files/82849700_1337252289.pdf
- BENCZE László (2003): *A Piave-front*. Budapest: „Múlttal a Jövőért Alapítvány” – Hadtörténelmi Levéltár. Online: <https://mek.oszk.hu/05000/05005/html/>
- BLAŠKOVIČ, Pero (2001): *Mit den Bosniaken im Weltkrieg*. Auszüge aus Pero Blašković. Wien: Landesverteidigungsakademie.
- BÖHM Vilmos (1923): *A két forradalom tüzében*. Bécs: Bécsi Magyar Kiadó.
- CZAPP, Karl (1912): *Das Wehrgesetz für Bosnien und Herzegovina*, 2. Wien: [k. n.].
- GANDINI, Sigmund – RAGAS, Kurt (1971): *Das bosnisch-herzegovinische Infanterieregiment Nr. 2 im Weltkrieg 1914 bis 1918*. Hrsg.: Traditionsverband der Angehörigen des ehemaligen Bosnisch-herzegovinischen Infanterieregiments Nr. 2. Bundesministerium für Landesverteidigung. Hauptreferat Staatsbürgerliche Erziehung.
- GLAISE VON HORSTENAU, Edmund (1932): *Österreich-Ungarns Letzter Krieg 1914–1918*. II. és VII. kötet. Wien: Verl. der Militärwiss. Mitteilungen.
- HECHT, Rudolf (1969): *Fragen zur Heeresergänzung der gesamten Bewaffneten Macht Österreich-Ungarns während des Ersten Weltkriegs*. phil. Dissertation. Wien: Universität Wien.
- HORVAT, Josip (1967): *Prvi Svjetski rat-Panorama Zbivanja 1914–1918*. Zagreb: Stvarnost.
- HRABAK, Bogumil (1980): *Jugosloveni zarobljenici u Italiji i njihovo dobrovoljačko pitanje 1915–1918*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- PLASCHKA, Richard Georg – HASSELSTEINER, Horst – SUPPAN, Arnold (1974): *Innere Front. Militärassistenten Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918*. Vienna: Verlag für Geschichte und Politik.
- Provisorisches Statut für das Gendarmeriekorps in Bosnien und der Herzegowina. Sammlung der für Bosnien und die Herzegowina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalien 1878–1880 (1881)*. I. kötet. Wien.
- Provisorisches Wehrgesetz für Bosnien und die Herzegowina (1881)*. Wien.
- SCHACHINGER, Werner (1989): *Die Bosniaken kommen! Elitetruppe in der k.u.k. Armee, 1879–1918*. Graz–Stuttgart: Leopold Stocker Verlag.

Levéltári források

- Hadtörténelmi Levéltár, Personalia gyűjtemény 149/D és 385.
- Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Armee Bosnia und Herzegowina, Gemeinsames Finanzministerium, Präsb. Bosnia und Herzegowina 1918, 824. Nachrichtenresümee für den Monat August 1918, Kommandierender General in BHD an Dr. Alexander Freiherr von Spitzmüller, an den gemeinsamen Finanzminister, Sarajevo 27. September 1918.

Kriegsarchiv Wien, Armee Bosnia-Herzegowina, Gemeinsames Finanzministerium, Präs. Bosnia-Herzegowina 1918, 187., 8. März 1918.

Kriegsarchiv Wien, Armeeoberkommando, Op. 108. 961. Resümee über die Organisation des "Zeleni Kader" aus Deserteuren und Urlaubsüberschreitern, kommandierender General in BHD an das k.u.k. Kriegsministerium, Sarajevo 5. Juli 1918.

Kriegsarchiv Wien, Armeeoberkommando, Op. Nr. 111. 546. Bericht des kommandierenden Generals für BHD an das k. u. k. Kriegsministerium. Sarajevo 5. September 1918.

Kriegsarchiv Wien, Armeeoberkommando, Op. Nr. 111. 625. Die Polizeidirektion Sarajevo an die Landesregierung BH, Sarajevo 28. August 1918.

Kriegsarchiv Wien, Manuskripte Erster Weltkrieg. Carnegie Stiftung 2. 46.